

Кредитні ресурси як важливий елемент розвитку аграрної сфери

Постановка проблеми. Аграрна сфера – важлива галузь економіки України, яка виробляє 11% валового внутрішнього продукту, є сировинною базою для переробної, харчової, легкої промисловості, формує продовольчу безпеку та впливає на соціально-економічну ситуацію в країні. Відповідно до статистичних даних, у 2012 році частка сільського населення в Україні становила 31%, а чисельність зайнятого в аграрній сфері – 17% [6]. Незважаючи на ці вражаючі показники, сільське господарство розвивається значно нижче свого потенціалу, що підтверджується показниками ефективності виробництва в Україні й у країнах Європейського Союзу. Для прикладу, додана вартість на одного працівника у сільському господарстві в Україні у 7 разів нижча за середню по ЄС, у 13 разів – за показник Німеччини та майже у 24 рази – Франції. Також ефективність використання угідь в Україні значно нижча, ніж у розвинутих країнах Європи (майже втричі порівняно з Польщею, у 8-9 разів – Німеччиною чи Францією). Також українська аграрна сфера відстає й за рівнем механізації виробництва, який, наприклад, у Польщі у 12 разів вищий [7].

Стан сільського господарства передусім залежить від обсягів коштів, вкладених у його розвиток, оскільки сезонний характер виробництва, уповільнений обіг оборотного капіталу, значна залежність від природно-кліматичних умов зумовлюють певні особливості діяльності аграрних підприємств. Саме тому в розвитку української аграрної сфери вирішальну роль відіграють кредитні

ресурси. Важливо зазначити, що також показники ефективності кредитування аграрної сфери в проаналізованих розвинутих країнах Європейського Союзу значно вищі порівняно з українською практикою. Так, показники наданих кредитних ресурсів на одиницю ВВП у три рази вищі у Франції та Німеччині проти аналогічних українських. Обсяг наданих кредитних ресурсів на 1 га землі аграрним підприємствам Франції у 79 разів, а в Німеччині – у 117 разів більший від українського [1].

Особливо гостру потребу в кредитних ресурсах відчувають аграрні домогосподарства, яких в Україні налічується 4,3 млн та які виробляють 49% валової аграрної продукції. Адже через недоступність кредитних ресурсів рівень технологічного оснащення останніх залишається на дуже низькому рівні. Відповідно до статистики 90% із них все ще використовують ручну працю при виробництві аграрної продукції, а 31,4% – коней і волів [6].

Мета статті – враховуючи сучасний стан аграрної сфери, а також її важливість для економіки України та розвитку сільських територій, проведена оцінка потреби окремих груп аграрних виробників у кредитних ресурсах як одного з інструментів збільшення й нарощування аграрного виробництва, а також розв'язання соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпіричні дослідження показують, що залучення кредитів до аграрної сфери прямо впливають на збільшення доходів аграрних домогосподарств та рівня зайнятості в сільській місцевості [16]. В іншому дослідженні доведено вплив розвитку аграрної сфери на економічний розвиток країни, а також зниження рівня бідності. Незважаючи на важливість аграрної сфери для економіки краї-

* Науковий керівник – А.В. Скрипник, доктор економічних наук, професор.

© Ю.А. Бабич, 2014

ни, дана галузь протягом останніх 10 років ігнорувалася як урядами країн, що розвиваються, так і банківськими установами [13].

Підприємства аграрної галузі є найбільш кредитоемними й мають постійний попит на кредитні ресурси, але, зважаючи на низьку платоспроможність та високу ризикованість, їхня потреба задовольняється далеко не в повному обсязі, що призводить до негативних наслідків не лише у вказаній галузі [5]. Як зазначають І.В. Карпова і Д.Г. Єзерська, сучасний стан аграрної сфери України характеризується стійким, накопиченим упродовж багатьох років дефіцитом фінансових ресурсів, несвоєчасним одержанням ними банківських кредитів і, відповідно, їхнє неефективне використання та брак коштів для розрахунків за цими кредитами, значний вплив суб'єктивних чинників на процес прийняття рішення про видачу кредитів тощо [4]. З іншого боку, для ефективного кредитування аграрного сектору потрібна відповідна чітко сформована інфраструктура кредитних інституцій. Але в Україні комерційні банки неефективно (порівняно з іншими країнами світу) кредитують аграрний сектор. Система кредитування його надмірно централізована й залежить від коштів, що виділяються державним бюджетом на здешевлення кредитів [1].

Виклад основних результатів дослідження. Потреба аграрної сфери в кредитних ресурсах є вищою, ніж в інших секторах економіки, через багатогалузевий характер

сільськогосподарської діяльності, її сезонний характер і тривалість виробничого циклу; вплив природних факторів; значну зношеність основних засобів тощо. Незважаючи на підвищену потребу аграрної сфери в кредитних ресурсах, згідно із статистикою, частка кредитів, наданих аграрним підприємствам, у загальному кредитному портфелі українських банків у 2013 році становила лише 6% [9]. Даний показник значно нижчий за питому вагу аграрного виробництва в загальному обсязі ВВП країни (17%) [8]. На нашу думку, така структура кредитного портфеля українських банків доводить про розрив між інтересами комерційних банків та потребами в кредитуванні аграрної сфери України. Відповідно у кредитних установах є можливість вибору позичальника з вищою кредитоспроможністю, ліквіднішою заставою й нижчим ступенем ризику.

Існує також проблема підвищеної відсоткової ставки при кредитуванні аграрних підприємств порівняно з іншими галузями економіки. Адже комерційні банки для покриття ризиків, які виникають під час кредитування аграрних підприємств, підвищують процентну ставку для останніх (рис. 1). Варто зауважити, що процентна ставка на кредити, видані аграрній сфері, у розвинутих країнах значно нижча, ніж в Україні. Так, вартість аграрних кредитів в Україні у 2012 році була у 4 рази більша, ніж аналогічний показник у США.

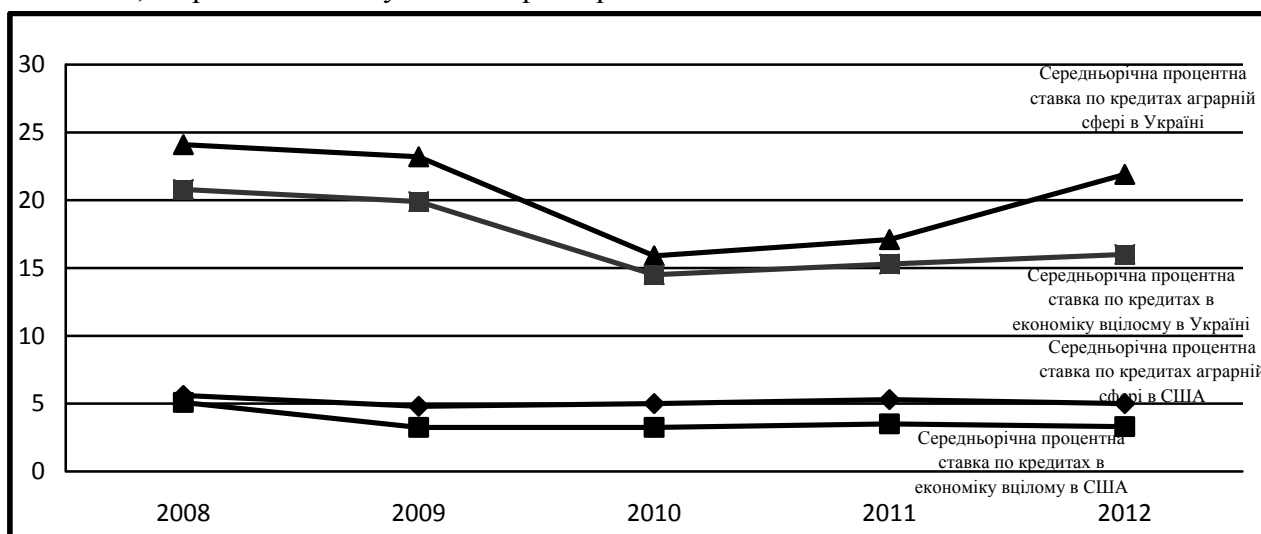

Рис. 1. Середньорічні процентні ставки на кредити аграрній сфері та економіці в цілому в Україні й США у 2008-2012 рр., %

Джерело: Складено автором на основі статистичних даних України та США.

Згідно із дослідженням Європейського банку реконструкції та розвитку щодо ділового середовища й ефективності підприємств (Business Environment and Enterprise Performance Survey), саме обмеження в доступі до фінансово-кредитних ресурсів є головною перешкодою ведення бізнесу в Україні [11].

Відповідно до поставленої мети даного дослідження питання доступу до кредитних ресурсів аграрної сфери розглянемо за допомогою сегментації аграрних виробників на три групи. Запропонована класифікація є доцільною для диференційованої оцінки по-

треби у кредитах аграрних виробників України, оскільки дає змогу визначити відмінності у ресурсному забезпеченні кожної із груп, особливості організації виробничого процесу, площу використовуваних сільськогосподарських угідь, а також ступінь кваліфікації робочої сили. На нашу думку, така сегментація є важливим елементом кредитних відносин в аграрній сфері, адже допоможе банківським установам зрозуміти основні потреби аграрних підприємств і розробити спеціальні кредитні продукти для кожної з груп (рис. 2).

Підприємства корпоративного сектору розмір сільськогосподарських угідь (>1500 га) Середня площа земельної ділянки: 1439 га	- Робоча сила Повністю використовують кваліфікованих працівників - Технологія Повністю механізована - Виробництво Повністю комерційне
Фермерські господарства розмір сільськогосподарських угідь (до 1500 га) Середня площа земельної ділянки: 108 га	- Робоча сила Поєднання членів сім'ї фермера, а також найманих працівників - Технологія Частково механізована - Виробництво Здебільшого комерційне
Особисті селянські господарства розмір сільськогосподарських угідь (до 0,5-100 га) Середня площа земельної ділянки: 1,5 га	- Робоча сила Загалом члени сім'ї - Технологія В більшості випадків відсутність механізації та технологій, відсутність доступу до ноу-хау - Виробництво Продукція виробляється здебільшого для самозабезпечення, реалізуються лише надлишки

Рис. 2. Структура виробників аграрної сфери в Україні

Джерело: Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства в Україні / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.

Аграрні виробники корпоративного сектору представлені в Україні як приватними, так і державними підприємствами, які ведуть свою комерційну діяльність на орендованій землі. Підприємства корпоративного сектору здебільшого позичальники у комерційних банків, адже в них є виробниче обладнання, сільськогосподарські машини, у своїй діяльності вони використовують найманих працівників, ведуть бухгалтерський облік, а отже, в більшості випадків їм легше задовольнити вимоги кредиторів при одержанні кредиту.

Фермерські господарства – це ті аграрні виробники, які за допомогою підприємницьких здібностей своїх власників змогли трансформуватися з домогосподарств у комерційні сільськогосподарські одиниці та розширити свою діяльність. Нинішній стан фермерських господарств в Україні характеризується недостатньою матеріально-технічною оснащеністю, а в деяких випадках рівень технічної забезпеченості останніх потребує вдосконалення й докорінного поліпшення. В результаті у фермерських господарств виникає дефіцит ліквідної застави, що створює проблеми в одержанні кредитів

для останніх. Варто зазначити, що дана група аграрних виробників веде свою діяльність на орендованій землі.

До особистих селянських належать господарства, виробництво продукції в яких перевищує обсяги, необхідні для споживання в домашньому господарстві, а надлишок реалізується як товар різними каналами на ринку поза межами домашнього господарства. Площа земельної ділянки на одне таке господарство становила у 2012 році 1,5 га. Чимало

таких домогосподарств одержали земельні паї від колишніх колгоспів, тобто для них існує альтернатива – вести власний бізнес, або одержувати незначний, але стабільний дохід від здачі в оренду цих паїв для фермерів, або ж аграрним підприємствам (такий прибуток можна вважати безризиковим). Місце й економічна вагомість кожного із зазначених вище секторів аграрної сфери, а також обсяги одержаних кредитів від банківських установ наведено в таблиці 1.

1. Окремі показники діяльності, а також обсяг одержаних кредитів аграрними виробниками в Україні у 2012 році

Показник	Кількість, тис. од.	Частка у сукупній валовій аграрній продукції, %	Частка у загальній площі с.-г. угідь, %	Валова аграрна продукція з розрахунку на:		Кредити, надані на одного аграрного виробника, тис. грн
				одного аграрного виробника, тис. грн	1 га с.-г. угідь, грн	
Аграрні підприємства	15,23	44,4	45,4	7425	4789,2	2411
Фермерські господарства	40,73	6,3	12	346,4	3214,8	40,7
Особисті селянські господарства	4300	49,3	42,6	25,6	6966,3	-

Джерело: [6; 9; 8.]

В особистих селянських господарствах населення виробляється майже половина валової аграрної продукції та за цим показником вони є провідними. Тут використовуються менше сільськогосподарських угідь порівняно з підприємствами корпоративного сектору. Тобто особисті селянські господарства продуктивніше використовують земельний ресурс. Про це доводить і показник виробництва валової аграрної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, який у 2012 році становив 6966,3 грн, або у 2,2 раза більше, ніж у фермерських господарствах та в 1,5 раза – ніж в корпоративному секторі.

Із статистичної інформації НБУ [9], представленої у таблиці 1 видно, що на одне фермерське господарство надано кредитів у 59 разів менше, ніж на одне підприємство корпоративного сектору, інформація ж про кредити, залучені особистими селянськими господарствами, відсутня. Такий розрив у сумі залучених кредитних ресурсів фермерськими господарствами показує, що саме через недостатню технічну забезпеченість останніх мають місце масові порушення оптимальних строків виконання технологічних операцій у виробництві рослинницької й

тваринницької продукції, спостерігається спад сільськогосподарського виробництва, низькою залишається його ефективність, незадовільним є фінансовий стан переважної більшості фермерських господарств, низькою – їхня платоспроможність.

На нашу думку, якщо кредитування у фермерських господарствах ускладнене через відсутність ліквідного майна для застави, то ситуація з кредитуванням особистих селянських господарств є ще гіршою, адже рівень технологічного оснащення даної групи аграрних виробників залишається на дуже низькому рівні.

Щодо основних причин відмови у наданні кредитів серед фермерів і аграрних домогосподарств Європейського Союзу, то це відсутність застави, низький рівень рентабельності виробництва, збитковість, а також відсутність кредитної історії у позичальників [12].

Відсутність застави є головною перешкодою у доступі до кредитів також для всіх груп аграрних виробників і в Україні. Варто зазначити, що в усіх розвинутих країнах саме земля використовується аграрними виробниками як застава при одержанні кредиту. Проте землю в Україні не можна використовувати як заставу, оскільки існує мораторій

на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Саме зняття мораторію дасть змогу використовувати землю як заставу, впливаючи у такий спосіб на кредитоспроможність сільськогосподарських підприємств та на рівень інвестицій, що надходять до сільського господарства.

У зв'язку із мораторієм на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні аграрні виробники як заставу можуть використовувати інші активи, зокрема сільськогосподарське устаткування й обладнання, майбутній урожай, виробничі приміщення тощо. Порівняно з іншими країнами, що розвиваються, розмір застави в Україні при одержанні кредитів аграрними виробниками є найвищим. Зокрема, він повинен становити в середньому 137,5% величини кредиту, проте цей показник вищий, ніж у Казахстані (91%) та Росії (116,5%) [15].

Саме тому однією із популярних форм залучення кредитних ресурсів серед аграрних домогосподарств і фермерів є позички в родичів та членів сім'ї. Даний вид кредитування не потребує ніякої застави, а в більшості випадків не передбачає будь-якої плати за користування коштами й строків погашення боргу [14].

На відміну від особистих селянських господарств і фермерів, українські агрохолдинги знаходяться в дещо кращій ситуації щодо залучення кредитних ресурсів, адже ця група аграрних виробників має можливість співпрацювати з Міжнародною фінансовою корпорацією та Європейським банком реконструкції та розвитку, які пропонують суттєві програми для фінансування української аграрної сфери [10].

Розрахуємо потребу в кредитних ресурсах для кожної із проаналізованих груп аграрних виробників в Україні. Для аграрних підприємств корпоративного сектору візьмемо до уваги їхні змінні виробничі витрати, а також амортизаційні витрати [6]. Зазначимо, що виробничі витрати відображають потребу аграрних підприємств у сезонному фінансуванні, а амортизаційні – в періодичній заміні сільськогосподарської техніки й обладнання. У 2012 році виробничі витрати аграрних підприємств становили 84 млрд грн, а амортизаційні відрахування – 5,2 млрд грн. Таким чином, потреба аграр-

них підприємств у кредитних ресурсах у 2012 році сягала 89 млрд грн, що у 2,4 раза більше, ніж наявна пропозиція від банківської сфери. Отже, недофінансування даної групи аграрних виробників становило 52 млрд грн.

Для оцінки кредитних потреб фермерів та особистих селянських господарств врахували їхні основні характеристики, розглянуті на рисунку 2, а саме часткову або повну відсутність техніко-технологічного оснащення. Адже для переходу від натурального до товарного виробництва аграрним домогосподарствам необхідні суттєві інвестиції для розвитку й розширення бізнесу, що сприятиме не тільки збільшенню аграрного виробництва, а також розвитку сільських територій, зменшенню прошарку бідного сільського населення. Відповідно до таблиці 1 в Україні нараховується близько 4,3 млн особистих селянських господарств. Отже, забезпечення інвестиційними кредитами (у розмірі 200-500 тис. грн) 2% господарств (приблизно такому відсотку відповідає кількість домогосподарств, схильних до ризику та впровадження інноваційних технологій в аграрній сфері [3]) є вагомим процесом у розвитку сільських територій в Україні та зокрема аграрної сфери.

Обсяги кредитних ресурсів, необхідних аграрним домогосподарствам для започаткування власного бізнесу, наведені в роботі «Потенціал аграрного фінансування в Україні» [18]. Згідно із дослідженням, аграрним домогосподарствам необхідно залучити кредитних ресурсів 200-500 тис. грн, саме цих коштів достатньо для інвестування у молокоприймальний пункт з холодильним обладнанням і цистерною для збору молока, а також для започаткування власної справи у сфері бджільництва, облаштування тепличного господарства, вирощування грибів тощо.

Розрахунок потреби у кредитних ресурсах для 2% особистих селянських господарств (для відкриття власної справи), а також фермерських господарств (для нарощування техніко-технологічного забезпечення та для сезонних потреб) наведено у таблиці 2.

Таким чином, потреба в інвестиційних кредитах для 2% особистих селянських господарств для відкриття власного бізнесу в сфері аграрного виробництва становить

17-43 млрд грн, а потреба в кредитних ресурсах фермерських господарств для розширення бізнесу й підвищення ефективності виробництва – 24-40 млрд грн. Прогнозована потреба всіх виробників аграрної сфери України в кредитних ресурсах – 130-172 млрд грн.

твa – 24-40 млрд грн. Прогнозована потреба всіх виробників аграрної сфери України в кредитних ресурсах – 130-172 млрд грн.

2. Потреба у кредитних ресурсах для особистих селянських господарств та фермерів України

Показник	Кількість аграрних виробників, тис. од.	Мета кредитування	Розмір кредиту, тис. грн	Загальна потреба у кредитних ресурсах, млрд грн
Особисті селянські господарства	86	Відкриття власної справи у сфері аграрного виробництва	200-500	17-43
Фермерські господарства	40,73	Розширення виробництва, підвищення його ефективності	600-1000	24-40
Усього				41 - 83

Джерело: Складено автором на основі [6; 9].

Відповідно до попередніх досліджень, частка аграрних кредитів у структурі оптимального кредитного портфеля банку з мінімальним ступенем ризику має становити 22% [2]. У 2012 році обсяг наданих кредитів банками України становив 815,3 млрд грн.

Розрахуємо оптимальний обсяг кредитів, які банківські установи можуть спрямовувати в аграрну сферу згідно із [2] та порівняємо його із прогнозованою потребою, розрахованою в таблиці 2 (табл. 3).

3. Порівняння показників потреби у кредитних ресурсах аграрних виробників та частки аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі

Кредитний портфель, млрд грн	Частка кредитів аграрної сфери в оптимальному кредитному портфелі, %	Обсяг аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі, млрд грн	Загальна прогнозована потреба аграрної сфери у кредитах, млрд грн
815,3	22	$815,3 \cdot 0,22 = 179,4$	130 - 172

Джерело: Складено автором на основі [2; 9].

Розрахунки прогнозованої потреби в кредитних ресурсах збігаються із можливим обсягом аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі комерційного банку. Тобто, формуючи оптимальний кредитний портфель із мінімальним ступенем ризику з часткою кредитів для аграрної сфери у розмірі 22%, банківські установи більшою мірою зможуть задовольнити потребу в кредитних ресурсах усіх виробників аграрної сфери України.

Висновки. Сучасний стан кредитування аграрної сфери в Україні не задовольняє потреби позичальників. Таку ситуацію можна пояснити тим, що комерційним банкам не вигідно надавати кредити аграрним виробникам через значно вищий, ніж в інших галузях, ступінь ризиків. Також розвиток кредитного забезпечення аграрної сфери гальмує нерозвиненість ринку землі, що унеможливає її використання як застави для одержання кредиту, знос основних засобів у галузі, недосконалість механізму захисту прав кредитора, брак ефективного страхового захисту тощо.

У даному дослідженні нами сегментовано аграрних виробників на три основні групи: підприємства корпоративного сектору, фермерські господарства, особисті селянські господарства та дано характеристику для кожної із груп. Встановлено, що аграрні виробники усіх трьох груп мають дефіцит кредитних ресурсів із боку банківських установ. Виняток становлять лише агрохолдинги, які мають можливість залучати кредити у Світового банку й у Європейського банку реконструкції та розвитку.

Специфіка сучасного аграрного сектору України полягає в тому, що переважна більшість сільськогосподарської продукції виробляється не в аграрних підприємствах, а в особистих селянських господарствах, зокрема деякі з них сформувались як товаровиробники, що в свою чергу посилює їхню роль у розв'язанні проблеми продовольчого забезпечення міського населення. Наразі рівень технічної забезпеченості як фермерських, так і особистих селянських господарств залишається на дуже низькому рівні. Саме тому для розвитку й нарощуван-

ня аграрного виробництва в Україні необ-
хідне належне фінансове забезпечення та
доступність кредитних ресурсів із боку бан-
ківських установ.

Список використаних джерел

1. *Бабич Ю.А.* Кредитування аграрного сектору економіки у розвинутих країнах світу / Ю. А. Бабич // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 155-162.
2. *Бабич Ю.А.* Формування оптимального кредитного портфеля комерційного банку з урахуванням частки кредитів для підприємств аграрної сфери / Ю. А. Бабич // Бізнес Інформ. – 2014. – №6. – С. 320–324.
3. *Кальна-Дубінюк Т.П.* Оцінка ефективності інформаційно-консультаційного забезпечення поширення інноваційних біотехнологій в умовах ризику та невизначеності / Т.П. Кальна-Дубінюк, А.М. Литовченко // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 70-75.
4. *Карпова І.В.* Роль банківських установ у розвитку кредитування агропромислового комплексу / І.В. Карпова, Д.Г. Єзерська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2009_2/R4/4.pdf.
5. *Кирилюк І.М.* Проблеми кредитування аграрного сектору України / І.М. Кирилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38402>.
6. Сільське господарство України, 2012 / Держслужба статистики України. – К., 2013.
7. Сільське господарство України та деяких інших країн. Дослідження Інституту громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2271>.
8. Статистична інформація Державної служби статистики України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Статистичний випуск Національного банку України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>.
10. Agricultural sector and market developments: a special focus on Ukraine, Russia and Kazakhstan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/JRC65172.pdf>.
11. BEEPS 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beeps.prognoz.com/beeps/Home.ashx>, accessed 7 November 2011.
12. *Cristina Hedman Jansson.* Agricultural Credit Market Institutions A Comparison of Selected European Countries. Factor Markets. working Paper. No. 33, January 2013.
13. *Dirk and Derek Headey.* Agriculture Development and Urban Bias// World Development Vol.36. – 2008. –№8. – pp1342-1364.
14. HOTZE LONT. Livelihood and Microfinance: Anthropological and Sociological Perspectives. Eburon. 2004.
15. Implementing Credit Guarantee Schemes in Ukraine: The Case of Agribusiness. NOVEMBER 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/countries/ukraine/UkraineCGSAgribusiness.pdf>.
16. *Necmiye C.* An econometric analysis of the relationships between economic growth and agricultural credits for pro-poor growth in Turkey //International Journal of Social Sciences and Humanity Studies. – 2012. –№2. – Vol 4.
17. Working Party on Agricultural Policies and Markets. SMALLHOLDER RISK MANAGEMENT IN DEVELOPING COUNTRIES. 30 - May – 2 013.
18. European Fund for Southeast Europe. Potential for Agricultural Finance in Ukraine <http://www.efse.lu>.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014 р.

*

УДК 658.821:631.9

*В.М. ГОМЗА, аспірант**

Вінницький національний аграрний університет

Шляхи підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Постановка проблеми. Стабілізація розвитку АПК неможлива без досягнення та підтримання достатнього рівня ефективності діяльності товаровиробників, передусім

сільськогосподарських підприємств. Проте протягом останнього десятиріччя основна діяльність майже третини підприємств-виробників сільськогосподарської продукції приносила збитки. Причини цього лежать як у площині об'єктивних умов функціонування аграрного сектору, так і визначаються суб'єктивними факторами недосконалості

* Науковий керівник – А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор.
© В.М. Гомза, 2014